

IPOSTAZE ALE PREOTULUI ÎN COMUNITĂȚILE ROMÂNEȘTI DIN TRANSILVANIA ÎN TIMPUL MARELUI RĂZBOI*

Mirela Popa-Andrei **

Abstract. *In Transylvania, where the Romanians had been forbidden for centuries to create their own political and civil institutions, which could have safeguarded their interests and rights, the Church had become the representative national institution, while the clergy formed the country's cultural and political elite, serving as the spokesmen of the Romanians' desiderata. On the other hand, in the absence of an appropriate bureaucratic apparatus, the clergy had to assume many administrative tasks, often playing the role of civilian officials. The clergy fulfilled this administrative role also during World War I. In this capacity, priests became, against their will, agents of the official state propaganda. Because of this activity of mediating (disseminating) the so-called „patriotic” message of the Austro-Hungarian Empire, priests were often forced into positions that conflicted with their standing as representatives of the national projects. It should be noted that, above all, the priest's fundamental role was that of a shepherd of the souls. This role increased in importance and responsibility in a rural world that was shaken up by the horrors of the war like never before, in a world of villages deprived of the presence of men, who stood for the main force of labour and protection. Another aspect that we wish to highlight is the functioning of the priest-teacher binomial. To avoid school instruction being affected by the absence of teachers, who had been recruited for the front, the hierarchical superiors (bishops-archpriests) requested the priests to take over their teaching activities. All these overlapping of roles show once more the important status that the clergy continued to have among the Romanian communities in Transylvania, but also the delicate situation in which its members found themselves during these years, as they had to carefully navigate between the requirements and the suspicions of the authorities, on the one hand, and the most profound expectations of their conationals, on the other hand.*

Keywords: First World War, overlapping roles, clergy, teachers, Transylvania, Romanian communities

În ultimii ani, atât în istoriografia românească, cât și în cea universală s-au înregistrat serioase și numeroase preocupări de cercetare și explorare a Primului Război Mondial din varii perspective. Încadrându-se în acest trend istoriografic universal, cercetarea din țara noastră a pus în circuitul științific și a valorificat

---

* This work was supported by a grant of the Romanian National Authority for Scientific Research, CNCS-UEFISCDI, project number PN-II-RU-TE-2014-4-0363, project title: „War Propaganda and the Romanian Churches in Transylvania 1914-1918”, project manager: Ana Sima. Această lucrare este realizată cu sprijinul Autorității Naționale de Cercetare Științifică, CNCS-UEFISCDI, prin proiectul PN-II-RU-TE-2014-4-0363, titlul proiectului „Propaganda de război și Bisericile românești din Transilvania (1914-1918)”, director de proiect: Ana Sima.

** Cercetător științific II dr., Institutul de Istorie „G. Barițiu”; mirela_and_rei@yahoo.com

multe documente inedite, cu scopul întregirii adevărului istoric cu privire la acest eveniment cu consecințe majore în devenirea istorică a Europei în special, a omenirii în general. Aceste documente au permis abordări noi, aplicarea unor metode de cercetare inovatoare după modelul celor promovate de câteva decenii în Occident. Istoriografia românească încearcă din răspuțeri să se ralieze efortului științific universal prin publicarea a numeroase lucrări dedicate, în primul rând, unor aspecte mai puțin cunoscute legate de participarea românilor la Marele Război, precum: propagandă, mesaj, mobilizarea populației civile, relațiile de cuplu, copiii și războiul, alimentația în timpul războiului, viața cotidiană a soldaților pe front etc.

Cercetarea asiduă de arhivă a scos la lumină categorii noi de surse, precum memorii, jurnale de front, corespondență de război, fonduri ecleziastice, toate acestea puțin fructificate până acum în scrisul istoric românesc. Un capitol care se compune din reconstituiri științifice de dată recentă este cel referitor la implicarea populației civile din spațiul românesc în susținerea efortului de război¹. În atenția cercetătorilor au intrat numeroase documente care mărturisesc tocmai despre rolurile anumitor categorii sociale în vremea Marelui Război, cum ar fi de pildă intelectualitatea sătească formată din preoți, învățători, notari etc.

În studiul de față ne propunem să subliniem rolul preoțimii, o categorie socio-profesională pe care o întâlnim în anii Marelui Război și pe frontul propriu-zis, încurajând și susținând moral soldații pe câmpul de luptă sau răniții din spitalele militare în calitate de preoțime militară². O (re)găsim apoi implicată profund pe frontul intern (*homefront*), unde s-a remarcat prin oferirea de asistență spirituală și sprijin moral unei populații civile vulnerabile, formată cu precădere din copii, bătrâni și femei, dar și prin asumarea unor roluri complexe în viața de zi cu zi a comunității. Trebuie amintit de la bun început faptul că preoțimea a jucat un rol covârșitor, încă de la debutul conflictului militar, în mobilizarea maselor largi, a populației civile, în special a celei rurale.

Suntem conștienți că ar putea exista voci care să spună că s-a scris prea mult în ultimul timp despre rolul pe care preoțimea l-a jucat în diverse evenimente din istoria națională. Este adevărat că s-a scris mult în general pe tema clerului românesc, dar la fel de adevărat este faptul că această categorie socio-profesională, mai ales în teritoriile românești aflate sub stăpânire străină, a jucat un rol capital în

---

¹ Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca, Edit. Argonaut, 2004, passim; Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare în Transilvania în Primul Război Mondial. Perspective socioeconomice și demografice*, Cluj-Napoca, Academia Română – Centrul de Studii Transilvane (înfră: Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare în Transilvania*), 2015, cap. 5, p. 103-122; Ana Victoria Sima, Mirela Popa-Andrei, *Children during a Time of War. A Transylvanian Perspective* în vol. *World War I în World War I – The other face of the war* (înfră: *Children during a Time of War*), edited by Ioan Bolovan, Rudolf Grăf, Harald Heppner, Oana Mihaela Tămaș, Romanian Academy – Centre for Transylvanian Studies & Cluj University Press (print), 2016 (e-book), passim etc.

² Ipostaza preotului român ca preot militar în vremea Primului Război Mondial a beneficiat de o cercetare riguroasă, materializată într-o recentă teză de doctorat. Vezi Ionela Zaharia, *Clerul militar din Austro-Ungaria în Marele Război*, teză de doctorat, susținută la U.B.B. Cluj-Napoca, 2016.

educarea poporului, în reprezentarea lui în relația cu autoritățile politice, în formarea conștiinței naționale. Considerăm așadar îndreptățită o cercetare aplicată pe un atare subiect, care ar putea scoate încă la iveală noi și interesante aspecte. Un capitol mai puțin cunoscut din istoria preoțimii române transilvănene este tocmai cel referitor la rolurile multiple asumate de către slujitorii altarului în anii celei dintâi conflagrații mondiale. Acesta este subiectul pe care studiul de față îl propune spre analiză și dezbateri. Se impune precizat de la bun început faptul că cercetarea noastră are în vedere clerul ambelor confesiuni românești din Transilvania. Sursele analizate au fost atât editate, cât și inedite, începând de la presa românească a epocii, cu precădere organul de presă al episcopiei ortodoxe arădene, intitulat „Biserica și școala” la fonduri de arhivă ecleziastice, precum Fondul Episcopiei greco-catolice Cluj-Gherla, Vicariatul Rodnei, Protopopiatul Reghinului etc.

Privați de drepturi social-politice, economice și chiar culturale, românii din Transilvania au văzut în Biserică singura instituție națională cu caracter reprezentativ. Aceasta a dispus de o bună organizare și o structură extinsă la nivelul întregii provincii, iar liderii săi au fost recunoscuți drept reprezentanții „de jure” și „de facto” ai națiunii de către autoritățile politice. Așa cum ierarhilor ecleziastici români li s-a recunoscut calitatea de reprezentanți ai națiunii de către guvernanți, preoților le-a fost recunoscut, la nivelul comunității, rolul de reprezentanți și conducători locali: „Legătura între cler și popor poate la niciun alt popor nu este atât de strânsă, atât de intimă, ca la noi, Românii din statul ungar. La noi preotul, departe de a fi un simplu duhovnic înfășurat în mantaua misterioasă a reprezentantului lui Christos pe pământ, a fost și este de-a dreptul un cărmuitor al sufletelor, este însuși crescătorul turmei sale cuvântătoare sub toate raporturile vieții spirituale.”³ Faptul că preoții români erau considerați atât de popor, cât și de autoritățile ecleziastice și administrativ-politice conducătorii firești ai națiunii este întărit de formulele de adresare identificate în mesajul oficial al bisericii sau al autorităților politic-administrative, unde, atunci când se face referire la preoți se întâlnesc expresii de felul conducători⁴, conducătorii firești ai poporațiunii⁵ etc. Această teorie a fost susținută și validată de o pleiadă de istorici străini și români în lucrări semnificative dedicate mișcării de emancipare politico-națională a românilor transilvăneni⁶.

³ „Biserica și Școala. Foaie bisericească-școlastică, literară și economică” (infra: „Biserica și școala”), Anul XXXVIII, 1914, Arad, nr. 47, p. 366.

⁴ „Când e primejdia mai mare, atunci trebuie să aibă conducătorii mai mare prezență de spirit”, vezi în *Ibidem*, nr. 45, p. 358.

⁵ „...este și datorința conducătorilor firești ai poporațiunii, deci și de datorința preoților și învățătorilor noștri...”, vezi *ibidem*, nr. 40, p. 327.

⁶ Sunt mulți istorici care au abordat în lucrările lor aspecte referitoare la rolul de lideri, formatori de opinie, reprezentanți ai intereselor naționale ai preoților români, fie ei ortodocși sau greco-catolici din Transilvania și Banat, de la cel mai înalt nivel ierarhic până la preotul de rând. Ne rezumăm la menționarea celor mai cunoscute nume: Keith Hitchins, Nicolae Bocșan, Ládislav Gyémánt, Simion Retegan, Dumitru Suciuc etc.

Din această ipostază de intermediar/mijlocitor între comunitate și autorități, preotul a trecut pe neobservate, cu sau împotriva voinței sale, într-o altă ipostază, aceea de agent al propagandei oficiale, principalul transmițător al mesajului oficial al statului în mijlocul comunităților românești. Transmiterea mesajului se realiza piramidal, de sus în jos: dinspre Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică de la Budapesta către ierarhia celor două biserici românești din Transilvania, iar de acolo prin intermediul protopopilor către preoți și prin ei către dascăli și toți credincioșii (poporul)⁷. Astfel, slujitorii bisericii, de la toate nivelurile ierarhice, deveneau principalii agenți ai propagandei de război. Erau cei chemați să explice războiul, să îndemne populația masculină la înrolare și să convingă enoriașii adulți rămași în sate, dar și pe elevi, de nevoia susținerii lui. Trebuie menționat că, alături de preoți, și dascălii aveau acest rol de propagare a mesajului oficial, mai întâi la nivelul populației școlare, iar apoi în rândul părinților, respectiv al întregii comunități. Un întreg arsenal de mijloace destinate bisericii și școlii era folosit în acest sens: ordine ministeriale, circulare bisericești, pastorale, programe și manuale școlare, cărți poștale etc.⁸

În ceea ce privește utilizarea Bisericii și a reprezentanților ei în activitatea de propagandă de către factorii politici, credem că se impun câteva considerații cu rol explicativ, pornind de la contextul politic intern. Odată cu izbucnirea războiului, liderii laici organizați în Partidul Național Român nu s-au mai putut întruni pentru a lua decizii cu privire la interesele naționale, deoarece prin decretarea stării de asediu în Dubla Monarhie, întrunirile politice au fost interzise. Primul ministru maghiar, Tisza István, i-a reinvestit simbolic cu putere de reprezentanți ai poporului pe conducătorii bisericești ai românilor, ortodocși și greco-catolici deopotrivă, lideri mai docili și mai blânzi, asupra cărora avea la îndemână mijloace mai sigure de presiune. Autoritățile politice se bazau pe fidelitatea reprezentanților clerului, care trebuiau să activeze pentru susținerea războiului de către populația românească atât pe front, cât și în spatele acestuia⁹. De altfel, încă din anii 1880 guvernele maghiare au exercitat o considerabilă presiune asupra episcopilor români, din dorința de a-i reașeza în fruntea politicii românești, convinge fiind că asupra acestora ar fi putut exercita o mai mare influență și de la care ar fi putut obține o neîndoieală loialitate. Pentru că, în baza principiului obedienței datorate superiorilor bisericești și a supunerii față de autoritățile politice, arhieriei aveau obligația morală de a-și îndemna credincioșii nu doar la „alipirea credincioasă către religionea și naționalitatea lor”, ci și „la adevărata iubire de patrie și reverința către legi”. Cu alte cuvinte, ierarhii bisericești și în general elita ecleziastică aveau datoria de a-i forma

⁷ Ana Victoria Sima, Mirela Popa-Andrei, *Children during a Time of War*, p. 505.

⁸ Yassen N. Zassoursky, *Posters and Cartoons of World War I: Visual Military Propaganda in Propaganda in the 20th Century. Contributions to its History*, edited by Jürgen Wilke, New Jersey, Hampton Press, Inc., 1998, p. 69-79.

⁹ Blaga Mihoc, *Valențele emancipării. Etnie, confesiune și civism* (infra: Blaga Mihoc, *Valențele emancipării*), Oradea, Edit. Logos '94, 2004, p. 105-107.

pe credincioși drept cetățeni loiali statului, maghiar în acest caz¹⁰. După declanșarea conflictului, s-a încercat transformarea, într-un mod subtil, a Bisericii și a slujitorilor ei în instrumente bune de utilizat în mobilizarea mulțimilor sau în procesul de educare a credincioșilor în spiritul loialității și a slujirii patriei multinaționale, atât pe câmpul de bătălie, cât și acasă, în spatele frontului.

La debutul, dar și pe parcursul lungului război, una dintre cele mai importante îndatoriri ale clerului a fost aceea ca printr-un discurs convingător să mobilizeze masele. Preotului i-a revenit misiunea de „a deștepta poporul asupra acelu adevăr că fără jertfă, precum nu se poate susține casa și moșia, cu atât mai puțin se poate susține și apăra patria, iar jertfa cea mai frumoasă pe care o poate aduce un cetățean este jertfa adusă pe câmpul de război, luptând cu credință pentru patria sa și tron”¹¹. Discursul mobilizator al bisericii a urmărit inițial încurajarea acelu a segment al populației masculine potențial combatante, insuflând bărbaților dorința de a se înrola, de a lupta pe front întru apărarea patriei, de a fi pregătiți pentru jertfa supremă, dacă acest lucru s-ar fi impus, pentru binele patriei. Astfel, încă din vara anului 1914, prin intermediul circulelor bisericesti s-a transmis un mesaj convingător către cei aflați la vârsta cerută de legea recrutării¹², care a mișcat sufletele mulțimilor, determinând un mare număr de înrolări, printre care mulți voluntari¹³.

Un al doilea palier vizat de propaganda statului și reflectat în mesajul clerical a fost cel al populației civile, îndemnată în repetate rânduri să arate mai multă dăruire în muncă, hărnicie în vederea sporirii producției agricole necesare frontului¹⁴, dar și în vederea realizării de colecte, donații pentru soldații de pe front sau pentru răniții din spitale etc. Mesajul adresat acestui segment al populației avea menirea de a le inocula un sentiment al culpabilității și responsabilității în același timp, celor rămași acasă revenindu-le datoria de a susține logistic și emoțional frontul propriu-zis, dar și de a sprijini material familiile celor înrolați: „... cei duși pe câmpul de luptă nu luptă numai pentru sine, ci și pentru noi toți, că ei luptă pentru cinstea și dreptatea sfântă a monarhiei noastre și astfel pentru pacea și binele nostru al tuturor.”¹⁵ Erau încurajate solidaritatea cu familiile celor înrolați,

¹⁰ Vezi Teodor Neș, *Oameni din Bihor 1848-1918*, Oradea, Tipografia diecezană, 1937, p. 325-328; Roman R. Ciorogariu, *Zile trăite*, Partea I: *Răsboiul mondial până la armistițiu*, Oradea, Fundația Culturală „Cele Trei Crișuri”, 1994, p. 94-95.

¹¹ „Biserica și Școala”, Anul XXXVIII, Arad, 1914, nr. 36, p. 306.

¹² Într-o primă fază grupa de vârstă supusă recrutării a cuprins bărbații între 18 și 42 ani, la a doua recrutare limita superioară extinzându-se la cei de peste 42 de ani, iar din anul 1916, până la 55 de ani. Vezi Ioana Elena Ignat Kisanovici, *Participare și mobilizare în Transilvania*, p. 124-125.

¹³ Serviciul Județean Cluj al Arhivelor Naționale (infra SJCJAN), fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla, doc. 71 prezid./1914, f. 1. „...am fost cuprinși de multă mângâiere, admirare și dreaptă mândrie, văzând cum au alergat fiii noștri, tineri și bărbați în vârstă – lăsând ale lor toate – când li-a sosit porunca să plece spre a-și face datoria de ostaș față de tron și patrie”, arăta, în circulara datată 7 august 1914, episcopul greco-catolic de Gherla, Vasile Hossu.

¹⁴ Blaga Mihoc, *Valențele emancipării*, p. 105-106.

¹⁵ „Biserica și Școala”, Anul XXXVIII, Arad, 1914, nr. 36, p. 306.

necesitatea ajutorării lor prin donații în bani, bucate sau orice alt fel de ajutor, precum zile de lucru pentru culegerea roadelor sau la semănăturile de toamnă a celor rămași fără principalul braț de muncă¹⁶. Preoții erau îndemnați de episcopii lor să-și sfătuiască enoriașii ca în spirit de solidaritate cu cei aflați pe front, să își restrângă ospetele și „comandările” (mesele de înmormântare) în tot acest timp, iar banii care în vremuri de pace ar fi fost folosiți în astfel de scopuri să fie predați Comitetului (parohial) în vederea ajutorării „familiilor avizate la ajutor”¹⁷. În același scop erau încuviințate colectele cu discul în biserici în duminici și sărbători.

Redăm mai jos un pasaj dintr-o circulară a episcopului ortodox de Arad, Ioan I. Papp, care se adresa preoților, cerându-le să îndemne poporul la implicare, acțiune, generozitate, la susținerea continuă a efortului de război: „...atât între cei duși la oaste, cât și între cei rămași la vetrele lor familiare sunt și ai noștri, față de care avem o deosebită datorință.” Iată cum sentimentul apartenenței naționale este invocat în scopul susținerii intereselor patriei, a monarhiei bicefale. Imperativul era „să ajutăm patria în susținerea efortului de război” de dragul fraților români ortodocși care luptă pe front, acesta era în fond mesajul episcopului arădean. Prin susținerea mobilizării, prin situarea de partea cauzei Casei de Habsburg și a guvernului maghiar, episcopii români din Monarhie și preoții din subordinea lor acceptau să devină mesageri ai propagandei oficiale de stat, care avea drept prioritate menținerea unității tuturor naționalităților din Imperiu în lupta comună pentru monarhie și tron¹⁸.

În rândul românilor din Transilvania preotul a avut mereu rolul de îndrumător, de ghid al celor mulți în vremuri de restriște, de „luminător” și dătător de speranță, dar în acele timpuri excepționale rolul său a fost cu adevărat unul esențial. În acele vremuri când „rezbelul era la ordinea zilei” credincioșii „mai mult ca oricând altădată” aveau nevoie de îmbărbătare, de mângâiere și întărire sufletească. Acesta era îndemnul frecvent întâlnit în circularele episcopale adresate preoților¹⁹. Organul de presă al episcopiei ortodoxe arădene a publicat numeroase articole care defineau rolul preotului în comunitate în vremuri excepționale, reamintind datoriile și responsabilitățile preoților. Principala datorie era aceea de părinte sufletec, ipostază din care preotul era văzut ca mângâietorul, sfătuitorul, ajutorul și sprijinitorul credincioșilor, busola care trebuia să ofere orientare tuturor.

Într-o lume rurală bulversată de ororile unui război cum nu mai fusese vreodată, văduvită de prezența bărbaților, cei care reprezentau principala forță de muncă și protecție²⁰, pe umerii preoților apăsa o grea responsabilitate: aceea de a-i

---

¹⁶ *Ibidem*, p. 307.

¹⁷ *Ibidem*, p. 306.

¹⁸ *Ibidem*.

¹⁹ *Ibidem*, p. 305. „Mângâiați, mângâiați poporul meu, zice Domnul Dumnezeu nostru (Isaia, 40:1)”.

²⁰ SJCjAN, fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla, doc. 71 prezid./1914, f. 1. „Dară ce veți face voi, voi cei rămași fără sprijin, cu lucrul câmpului neisprăvit, părinți fără de fii, neveste fără de bărbați, prunci fără de părinți? Ce veți face voi?”

consola pe cei rămași fără soți, tați, copiii, de a le da speranță și, mai mult, de a găsi puterea pentru a-i convinge să depună mai departe tributul lor, jerfa lor pe altarul patriei multinaționale. În acest sens, mesajul transmis pe cale ierarhică era unul de încurajare, de împăcare cu soarta a credincioșilor, oricare ar fi fost finalul războiului, de a-și pune nădejdea în pronia cerească. Conform preceptelor biblice, reiterate deseori în vremea războiului, destinul fiecărui om, atât al celui plecat pe front, cât și a celui rămas acasă, era implacabil: „în lumea asta toate se întâmplă cu voia lui Dumnezeu, în mâna căruia este și viața, și moartea fiecărui pământean.”²¹ Dar pe de altă parte doar credința în bunătatea lui Dumnezeu putea fi salvatoare: „trebuie să nădăjduim în Dumnezeu [...] că unde lipsesc ajutoarele omenești, acolo sunt aproape și la îndemână ajutoarele dumnezeiești.”²²

Discursul bisericii a reiterat de nenumărate ori necesitatea implicării comunităților în ajutorarea familiilor „rămase în mizerie” ca urmare a plecării pe front a capilor de familie. Episcopul unit al Gherlei, Vasile Hossu, își îndemna credincioșii astfel: „Săriți dară întru ajutor, toți câți sunteți în stare, celor care au rămas lipsiți de ale lor sprijinoane, și la lucrul câmpului: la cosit, la adunat, la secerat, la cules, la cărat și la strâns, la semănat; și la trebuințele de pe acasă, la adus lemne de foc și altele de aceste.”²³ Ca un corolar al îndemnului lui Vasile Hossu, pe aceeași temă a întrajutorării, episcopul ortodox arădean își sfătuia astfel co-religionarii: „Nu vă dați acum îndărătul acestei mari contribuții pentru că ceia din război aduc contribuția de sânge cu prisosință... Când ei nu vor mai putea apăra hotarele noastre o să plătim contribuții mai mari și de silă, atunci nu ni se va mai cere, ci ni se va lua”²⁴. Desigur, se poate citi printre rânduri că făcea referire la situația populațiilor din teritoriile transformate în teatru de război, cum era de pildă cazul Galiției, care era bine cunoscut tuturor românilor din Monarhia bicefală.

Preotul era așadar prima autoritate morală și spirituală a comunității religioase, a parohiei, era, de asemenea, un mesager al directivelor venite dinspre factorii de decizie politică și autoritățile religioase, dar în același timp el deținea și rolul unui funcționar civil, care trebuia să aplice acele directive. În sarcina preotului mai intra și obligația de a întocmi scrisorile periodice, respectiv matricolele născuților, botezaților, cununaților, decedaților din parohie, de a ajuta autoritățile administrative la conscrierea tinerilor la armată sau miliție etc. Preoții au fost cooptați și în acțiunea de conscriere a populației cu prilejul realizării recensămintelor populației în secolul al XIX-lea etc.²⁵ În timpul războiului activitatea birocratic-funcționărească și scripturistică a clerului se complică și mai mult. Pe lângă rapoartele obișnuite, acum i se cer multe alte rapoarte ocazionale cu privire la învățătorii înrolați, învățătorii sau cantorii absolviți de miliție, despre

²¹ „Biserica și Școala”, Anul XXXVIII, Arad, 1914, nr. 36, p. 306.

²² SJCJAN, fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla, doc. 71 prezid./1914, f. 1.

²³ *Ibidem*, f. 2.

²⁴ „Biserica și Școala”, Anul XXXVIII, Arad, 1914, nr. 39, p. 321.

²⁵ Mirela Andrei, *La granița Imperiului. Vicariatul greco-catolic al Rodnei în a doua jumătate a secolului al XIX-lea*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2006, p. 172-179.

situația școlilor confesionale (care funcționau normal, fiind ocupate în scopuri militare), date despre colectele făcute în parohie, despre donațiile în bani ale credincioșilor pentru ajutorarea soldaților, rechiziții pentru front etc.²⁶

O altă ipostază a preotului în vreme de război a fost aceea de preot-dascăl. În a doua jumătate a secolului al XIX-lea puterea politică, dar și societatea civilă europeană, mai ales cea occidentală, au militat pentru separarea totală dintre cele două instituții, biserica și școala, văzând în această separare premisa sine qua non a progresului și modernizării învățământului. Se impune făcută aici precizarea că, la românii din Transilvania, despărțirea școlii de biserică nu a fost posibilă decât parțial, deoarece salvarea caracterului național al școlilor românești, după intrarea în vigoare a dualismului politic austro-ungar, a venit tot pe filieră bisericească, în forma învățământului confesional. Totuși s-au înregistrat unele succese chiar și în învățământul confesional, printre ele numărându-se angajarea în școlile confesionale, atât ortodoxe, cât și greco-catolice, a unui personal didactic calificat, format în institutele pedagogico-confesionale din diverse părți ale Principatului²⁷. Exigențele forurilor episcopale pentru candidații de învățători au fost similare celor formulate pentru învățătorii din învățământul de stat, ceea ce a determinat un progres permanent al pregătirii profesionale pentru dascălii confesionali. De altfel, însăși legislația dualistă a impus însușirea unei înalte calificări de specialitate, inclusiv de către personalul didactic din învățământul confesional²⁸. Astfel, în momentul izbucnirii Primului Război Mondial, multe dintre școlile românești se bucurau de prezența unor dascăli bine pregătiți din punct de vedere intelectual și profesional. Preoții rămâneau și ei parțial implicați în procesul de învățământ, dat fiind faptul că se ocupau de catehizarea școlarilor și, de cele mai multe ori, dețineau și calitatea de directori ai școlilor confesionale. Funcționa însă o delimitare clară între atribuțiile preoțești și cele didactice, prerogativele cele mai largi în procesul de învățământ revenindu-le învățătorilor.

În contextul declanșării războiului, preoții s-au văzut însă obligați să-și asume rosturi didactice mai largi, fiind puși de multe ori în situația de a-i suplini pe învățătorii plecați pe front. Iată că după o lungă perioadă de limitare a implicării preotului în partea didactică a procesului de învățământ, noul context politico-militar avea să îl repună pe preot în vechea ipostază de preot-dascăl.

Continuarea nestingherită a procesului de învățământ a fost unul dintre obiectivele importante atât ale guvenului, cât și ale autorităților ecleziastice, chiar și în contextul neprielnic creat de Marele Război. Astfel, pentru ca instrucția școlară să nu fie afectată de război, Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică, prin ordinul cu nr.-ul 3930 dat în 14 august 1914 și adresat inspectoratelor regești, a

²⁶ SJCJAN, fond Episcopia gr.-cat. Cluj-Gherla, doc. 7192/1914; 8116/1914; 8205/1914; 8348/1914; 8407/1914; 8555-8556/1914 etc.

²⁷ Pentru românii greco-catolici funcționau în epocă Preparandiile de la Blaj, Oradea și Gherla, în vreme ce pentru ortodocși renumite erau Institutele pedagogice de la Arad și Sibiu.

²⁸ A se avea în vedere cele două legi Trefort din 1879 și 1883, legea din 1893.

stipulat modul în care urma a se organiza învățământul în școlile de stat și comunale, în „institutele de pedagogie higienică” din care dascălii erau recrutați pentru serviciul militar. În cazul în care școala era ocupată, se recomanda ca prelegerile să se desfășoare într-un alt local (casa comunală sau parohială, locuința învățătorului sau o casă privată), iar dacă învățătorul era înrolat, locul să-i fie ținut de un suplinitor. Acesta putea fi, în cazul în care era vorba de o școală cu mai multe cadre didactice, dascălul care nu era chemat să îndeplinească serviciul militar sau învățătorii eliberați de obligațiile didactice ca urmare a anulării obligativității frecventării școlii de către cei din clasele a IV-a, a V-a, a VI-a (eventual a III-a)²⁹. În orice astfel de situație, învățătorul suplinitor trebuia confirmat de inspectorul regesc. În cazul în care nu exista niciun învățător disponibil, se recomanda apelul la serviciile preotului din localitate. Se preciza că acolo unde școala nu era ocupată în scopuri militare, respectiv învățătorul nu era înrolat, anul școlar putea începe în mod obișnuit, la data stabilită anterior.

La rândul lor, ierarhii celor două biserici române au preluat și adaptat recomandările ministeriale în (re)organizarea învățământului confesional. Circulara Consistoriului gherlean nr. 7028 din 20 august 1914, de pildă, a prelucrat la nivelul diecezei prevederile ordinului ministerial menționat³⁰. În consecință, protopopii și preoții din dieceză aveau obligația ca în cel mai scurt timp să întocmească rapoarte cu privire la starea școlii (ocupată sau nu în scopuri militare), dacă învățătorul era – sau nu – recrutat pentru serviciul militar, de asemenea, erau rugați să facă propuneri de învățători suplinitori etc. În cazul în care școala dintr-o parohie nu avea învățător, cel dintâi obligat a-l suplini pe dascăl era preotul, cu precizarea că nu putea pretinde nicio remunerație pentru respectiva activitate³¹. Aceeași circulară prevedea totuși, ca în cazul în care în vreo parohie exista vreun absolvent de teologie (cleric absolut), un învățător pensionat sau „fără aplicație”, însă apt de serviciu, preotul să precizeze în raportul său, căci se va putea recurge la aplicarea lor ca învățători interimari.

În Episcopia Ortodoxă a Aradului ordinul consistorial nr. 9655/1914 stipula și el că preoții aveau obligația de a-i suplini în școală pe învățătorii mobilizați, fără să pretindă sau să aibă dreptul de a cere în schimb vreo remunerație. „Copiii nu pot

²⁹ Ordinul ministerial prevedea ca prelegerile de la școala repetițională (prin urmare, și la școlile economice repetiționale), pe timpul războiului în general aveau să fie suspendate. De asemenea, erau absolviți de la obligația de a frecventa școala și copiii din „despărțămintele celei trei ultime (IV, V, VI) cu scopul, ca se poată lua parte la lucrul câmpului și în urmă permit, că pe acei elevi din cursul al treilea, cari mai desvoltați fiind corporalmente și spiritualmente pot să fie de ajutor la lucrul de câmp, senatele școlare și curătoratele să-i poată absolve de la frecventarea prelegerilor”. Serviciul Județean Alba a Arhivelor Naționale (infra: SJAAN), fond *Parohia Greco-Catolică Bucerdea Vinoasă*, dos. 1/1915, f. 39r.

³⁰ „Dispozițiile ce le face Înalțul Ministru în ordinul prezent pentru învățătorii dela școlile de stat și comunele estindem și asupra învățătorilor și școalele noastre astfel, încât ordinul prezent fiecare să-l privească statut de al diecezei pentru timpul războiului, sau până când vom face alte dispoziții, SJCJAN, fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla, doc. 7028/1914, f. 1.

³¹ *Ibidem*.

rămânea nici în vremea asta fără învățătură și bună creștere³² era mesajul clar exprimat și de către autoritățile diecezane arădene, înțelegându-se că acesta era, în fond, unul dintre obiectivele majore culturale ale ierarhiilor celor două biserici-surori. Circulara Consistoriului din Gherla nr. 6972 din 30 septembrie 1915 făcea apel din nou la preoțime, „la simțul de datorință” a ei, la „interesul ei pentru creșterea religioasă și cultura poporului nostru” pentru a se îngriji să fie dotate școlile din toate parohiile cu suplinitori. Iar în cazul în care nu exista în parohie o persoană potrivită pentru a-l suplini pe învățătorul plecat pe front, atunci preoților locali li se cerea „să provadă înșiși cu tot zelul” învățământul din școala confesională încredințată³³.

Cu toate că ordinele autorităților ecleziastice din ambele biserici românești prevedeau că preotul era cel dintâi obligat la suplinirea învățătorului înrolat pentru ca „instrucția să nu stagneze”, analiza rapoartelor privitoare la această chestiune relevă faptul că în multe situații preoții încercau să se eschiveze de la îndeplinirea atribuțiilor de dascăl substituit, invocând varii motive. Iată ce declara, într-o scrisoare adresată lui Onisifor Ghibu, un tânăr preot ortodox: „Învățătorul îmi e mobilizat, școala stă pustie, oamenii-s năcăjiți de nu mai știu de capul lor, eu sunt sărac și nu pot sta de școală, căci trebuie să-mi văd de puțina economie, – ce să fac în împrejurările acestea? Dă-mi un sfat!”³⁴ Este o întrebare, rezultată dintr-un climat de confuzie și nedumerire, des întâlnită în primele luni după izbucnirea războiului.

Multe dintre sursele interogate arată că preoții ar fi înclinat mai degrabă spre refuzarea decât asumarea rolului de dascăl. Motivele erau diverse, unora le era teamă să îmbrățișeze activitatea didactică din școlile confesionale pentru că erau bătrâni sau bolnavi³⁵, alții pentru că se considerau nepregătiți pentru a asuma o responsabilitate atât de mare. Au fost și preoți care au mărturisit direct că, întrucât aveau venituri mici, se vedeau nevoiți să țină gospodărie mare ca să își completeze nevoile (sau pretențiile!), iar timpul care ar fi trebuit dedicat instrucției școlare le-ar fi răpit din timpul alocat anterior muncii „în economie”. Conducătorii bisericești nu s-au arătat însă impresionați de diferitele explicații și pretexte invocate de preoți, ci au găsit răspunsuri, au oferit soluții la toate problemele evidențiate. Mai întâi, clerul era asigurat că exigențele superiorilor ierarhici nu erau foarte ridicate pentru

³² „Biserica și Școala”, Anul XXXVIII, Arad, 1914, nr. 45, p. 358.

³³ SJCJAN, fond Episcopia greco-catolică Cluj-Gherla, doc. 1195/1916, f. 10.

³⁴ *Ibidem*.

³⁵ *Ibidem*. doc. 7175/1914, f. 1. Protopopul Izei, Ioan Ivașco, solicita episcopului eliberarea de la miliție a învățătorului din Rozalia, Emil Epure, pentru că el era bătrân și cu „o sănătate sdruncinată”, și nu „ar putea satisface cerințelor ordinațiunii episcopești din 20 august, cu nr. 7028”. Și cum un suplinitor potrivit nu se găsea în întreg protopopiatul, risca să fie nevoit a închide școala, ceea ce nu ar fi dorit. Pe motiv de boală, în care scop atașase un atestat medical, solicita și preotul David Parascan din satul Ghiolț, protopopiatul Secului, scutirea de obligația de a se ocupa de instrucția școlară. Răspunsul Consistoriului arăta că avea să-i fie primit atestatul medical și cererea de concediu numai atunci când preotul avea să găsească o soluție acceptabilă pentru „provederea” învățământului. A se vedea și doc. 8018/1914, f.1-2.

acești preoți-dascăli, era suficientă alocarea a 2-3 ore pe zi instrucției școlare, să predea școlarii scrisul, cititul și socotitul³⁶. Preoților care se plâneau că nu se simțeau pregătiți pentru un astfel de rol, li s-a răspuns că există soluții, că puteau să-și îmbunătățească cunoștințele prin studiu, astfel încât să poată corespunde măcar unor minime așteptări cu privire la instrucția copiilor.

Cu scopul de a ilustra mai bine cele mai sus arătate, rezumăm succint o corespondență purtată între protopopul Sicului, Auxențiu Mureșan, și Consistoriul episcopal din Gherla cu privire la cazul preotului Iosif Filipan din Năsal. Acesta refuzase să asigure vacanța postului de învățător din parohia sa pe motiv că „nu se simțea în stare de un lucru așa de greu cum era instrucția pruncilor, mai ales că este și bolnav”. În plus, preotul încerca să-l dezvinovățească și pe fiul său, Vasile, proaspăt absolvent de teologie, care de asemenea a refuzat să-și asume rolul de învățător substituit, deoarece se pregătea „de nu știu ce examen”. Ca urmare, Consistoriul cerea protopopului să-i fie transmis preotului în cauză mesajul că dacă nici el, nici fiul său nu aveau de gând să își achite sarcina de a ține prelegerile la școala confesională din parohie, aveau să fie puși sub cercetare, iar tânărului cleric absolut, „care de pe acum se arată nesupus îi vom ști arăta pedeapsa meritată și apoi pentru urmări să nu le pară rău”³⁷. Consecință – sau nu – a acestei nedisimulate amenințări, la doar o săptămână după această scrisoare, Vasile Filipan își exprima printr-o scrisoare adresată Consistoriului intenția de a se retrage într-o mănăstire, rugându-se ca mai întâi să i se confere ordinul sacru al diaconatului și preoției. De la Gherla i s-a răspuns să mai reflecteze asupra greutăților pe care le presupune viața monahală. Există aici două posibile interpretări ale situației: fie tânărul cleric dorise de la început să îmbrățișeze viața monahală, și de aceea nu dorise niciun fel de activitate care să-i agite existența cotidiană, fie solicitarea sa de a intra în mănăstire a venit ca răspuns la amenințarea Consistoriului³⁸. Un lucru este însă evident: preoții datorau ascultare și supunere superiorilor lor bisericești în toate, de aceea neîndeplinirea unei sarcini trasate pe cale ierarhică putea aduce după sine consecințe neplăcute.

Deseori, atât din circulare, cât și din presă, transpare atitudinea muștrătoare a superiorilor bisericești adresată acelor preoți care considerau că sunt prea împovărați, că au prea multe sarcini de îndeplinit. Prin această muștrare se urmăreau responsabilizarea preoților, trezirea sentimentului de recunoștință pentru cei care luptau pe front și în locul lor. Rămăși în parohiile lor pentru slujirea altarului, în

³⁶ „...du-te la școală – unde te trimite și porunca Consistoriului, care trebuie să vie după porunca conștiinții Sf. Tale. Imparte-ți lucrurile așa ca să poți ținea în fiecare zi cel puțin 2-3 ore școală cu copiii; învață-i frica lui Dumnezeu, dă-le știință și fă tot ceea ce-ți va sta în puteri pentru micii copilași. Nu vei putea face cât cer legile și regulamentele școlare ? Nu-i nimic ! Fă însă cât cer trebuințele actuale și cât poți într-adevăr, pe conștiința Sf. Tale. Aceasta să o faci!” era îndemnul și sfatul pe care Onisifor Ghibu le adresa preotului aflat la început de drum și slujire preotească. Vezi „Biserica și Școala”, Anul XXXVIII, Arad, 1914, nr. 45, p. 358.

³⁷ SJCJAN, fond Episcopia Greco-Catolică Cluj-Gherla, doc. 8019/1914, f. 1-2.

³⁸ *Ibidem*, doc. 8171/1914, f. 1-3.

vreme de război mai mult decât oricând, preoții erau cei care trebuiau să-i slujească în primul rând pe cei neajutorați (copii, bătrâni, femei) lăsați în grija lor de capii de familie, plecați să-și aducă tributul de sânge pe câmpul de bătălie. „Trăim timpuri anormale și cu toții trebuie să aducem jertfe” era și îndemnul Consistoriului diecezan din Gherla adresat protopopului Teodor Bohățel din Năpradea pe 30 aug. 1914, ca răspuns la întrebările sale cu privire la modalitățile de suplینire a celor patru învățători înrolați din districtul său³⁹.

O întreagă literatură (broșuri, presă, circulare și pastorale episcopale) a urmărit să inoculeze la nivelul clerului sentimentul de culpabilizare. Preoții își puteau răscumpăra „vina” de a nu fi fost înrolați, de a fi rămas acasă, în mijlocul unei populații speriate și neajurate, tocmai printr-o implicare totală în toate palierele vieții sociale. Numai printr-o dăruire totală, prin împlinirea fără cârtire a tuturor sarcinilor trasate pe cale ierarhică, preoții erau demni de cei plecați pe front, se puteau ridica la înălțimea spiritului de sacrificiu al acestora. Cumulul de roluri pe care trebuiau să-l îndeplinească era partea lor de jertfă în susținerea războiului: „Cu ce drept aștepti Sf[inția] Ta, ca aceste zile, grele pentru toată lumea, să fie ușoare pentru Sf[inția] Ta? Când greutățile tuturor sunt mai mari decât ale Sf[inției] Tale, de ce aștepti ca ale Sf[inției] Tale să înceteze cu totul, să nu mai existe de loc ?”⁴⁰

Trebuie precizat faptul că amenințarea nu a fost singura soluție utilizată de autoritățile ecleziastice pentru a determina funcționarea binomului preot-dascăl, cu mai degrabă ultimul argument. În același timp, s-au folosit și metode mai blânde, îndemnuri și sfaturi pline de tact, precum cel pe care profesorul Onisifor Ghibu le dădea tânărului preot: „Sfatul meu e să te duci deci acasă și mâne, după slujbă, să le vorbești oamenilor despre datoriile mari pe cari le avem cu toții cei cari am rămas acasă, față de țară, față de noi înșine. Și ca să fii cel dintâi în sat întru împlinirea datoriei, adaogă la sfârșit că a doua zi toți oamenii să-și trimită copiii la școală, pentru că ei nu pot rămânea nici în vremea asta fără învățătură și fără bună creștere. Și deoarece învățătorul e dus pe câmpul de luptă, ca să-și facă datoria față de țară, iată, Sf. Ta iei asupra-ți să le fii însuși învățător, până se va isprăvi războiul.” Mesajul mobilizator al elitei ecleziastice și-a atins scopul și sub aspectul implicării preoților în procesul de instrucție școlară. Iată spre exemplificare cazul episcopiei greco-catolice din Gherla unde, potrivit documentelor de arhivă, în anul 1915, 96 de preoți țineau locul învățătorilor plecați pe front⁴¹.

Apatia clerului în fața perspectivei de a-și asuma și responsabilități didactice trebuie explicată și prin faptul că era obligat să-și asume rolul de dascăl în mod gratuit. Mai târziu când devenise evident că era vorba despre un război de lungă durată, pentru a mai dezamorsa starea de nemulțumire, autoritățile bisericești au încercat să sensibilizeze forurile de decizie politică și să obțină, în favoarea

³⁹ *Ibidem*, doc. 7124/1914, f. 1-3.

⁴⁰ „Biserica și Școala”, anul XXXVIII, Arad, 1914, nr. 45, p. 358.

⁴¹ SJCJAN, Fond Episcopia greco-catolică de Cluj-Gherla, Diverse, dosar 21/1915.

preoților-dascăli, unele remunerații financiare. Într-o scrisoare adresată Consistoriului arhidiecezan din Blaj, datată 2 octombrie 1917, protopopul Reghinului, Simion Zehan, propunea drept soluție pentru o mai serioasă implicare a preoților în procesul de educare și instruire a școlărilor, să le fie acordate „decrete de denumire ca învățători ajutători”. În baza acestora, s-ar fi putut apoi solicita de la Ministerul de Culte și Instrucțiune Publică ca preoților-învățători ajutători să le fie acordat un salariu de 800 coroane⁴².

În paginile de mai sus am dorit să creionăm câteva dintre rolurile și responsabilitățile pe care preoții români au fost obligați, prin forța împrejurărilor, să le asume în vremea Marelui Război: de la cel de părinte spiritual la cel de reprezentant național local, de la rolul de funcționar civil la cel de agent al propagandei de stat și de dascăl suplinitor. Acest cumul de roluri arată o dată în plus statutul important pe care clerul a continuat să îl dețină în rândul comunităților românești din Transilvania, dar și situația delicată în care s-a aflat în acești ani, trebuind să navigheze cu atenție între cerințele și suspiciunile autorităților, pe de o parte, și așteptările cele mai profunde ale conaționalilor, pe de altă parte. Activitatea de transmițător al mesajului așa-zis „patriotic” al statului austro-ungar l-a adus uneori pe preot într-o poziție de conflict cu calitatea sa de reprezentant al dezideratelor naționale.

Trebuie avut în vedere totodată și faptul că de multe ori preoții și învățătorii români, indiferent de confesiune, au fost priviți de autoritățile politico-administrative ca agitatori politici. În mediul rural maghiar sau mixt româno-maghiar, dar și la nivelul autorităților locale a existat, în contextul mobilizării generale, o teamă a maghiarilor față de posibile răscoale ale românilor. Maghiarii au devenit suspicioși, i-au pârât pe români, de cele mai multe ori fără niciun motiv, doar de teama că, înarmați, ei ar fi putut deveni periculoși și că, sub influența conducătorilor lor, preoții și învățătorii, ar fi putut să se ridice împotriva guvernului de la Budapesta. În unele locuri, cum a fost zona Clujului, ministrul de Interne s-a văzut nevoit să dispună mărirea efectivelor de jandarmi cu soldați mobilizați pe loc⁴³. Această altă ipostază a preotului român, văzut ca agitator politic, care pentru mulți reprezentanți ai clerului român, indiferent de confesiune, avea să aibă consecințe neplăcute, uneori chiar nefaste, determinând anchetări, internări politice etc., reprezintă un subiect în sine, care merită și necesită o abordare independentă într-un studiu viitor.

⁴² Serviciul Județean Mureș al Arhivelor Naționale (infra: SJMSAN), fond Protopopiatul Greco-Catolic Reghin, dos. 127/1916-1917, f. 131. Pentru comparație: salariul unui învățător începător era de 1200 coroane. Vezi SJCJAN, Fond Episcopia de Cluj-Gherla, doc. 8046/1914, f. 1.

⁴³ Liviu Maior, *Românii în armata habsburgică. Soldați și ofițeri uitați*, București, Edit. Enciclopedică, p. 176.